

A céhes termelés problémája a 18--19. században
különös tekintettel a csapó céhekre

CSAJÁGI RÉKA történelem--angol szakos középiskolai
tanár

Magyarországon a szatmári békekötés utáni rövid ideig tartó fejlődés¹ kedvezett a csapó céheknek is. Azonban már e század közepén kezdtek jelentkezni azok a problémák, amelyek azután a 19. század első felében már részben magát a mesterséget, részben pedig a céhes ipart egyre elmélyülő válságba sodorták: a gyapjú árának emelkedése, a kereskedők növekvő szerepe, a divatváltozás, a hazai és külföldi manufaktúrák termékeinek megjelenése és versenye.

Gyapjú áremelkedése

Az általam átnézett iratokból a 18. század közepétől nyomon követhető a gyapjú áremelkedése, amely az 1823--1829 közötti időszakot kivéve a 19. században tovább folytatódik.² Az áremelkedések irányába hatott a közvetítők megjelenése a gyapjúkereskedelemben, vagyis a "...görögök, ... parasztok, egyéb nembeli kereskedők"³ színrelépése. A 18. század háborúi is hozzájárultak ahhoz, hogy az áremelkedés állandósult. Nem tartom véletlennek, hogy a dunántúli csapók első ismert generális gyűlése 1744-ben volt, az osztrák örökösödési háború idején. A fennmaradt határozatokból úgy tűnik, hogy a csapóknak a legnagyobb gondot a gyapjú árának emelkedése okozta.⁴ A század utolsó évtizedeinek háborúi még közvetlenebbül hatottak az árakra, hiszen hazai mesterek készítettek a lovassági takarókat. Természetesen a nagyarányú infláció elmúltával az árak is csökkentek. A gyapjú árának emelkedése azonban a 19. század első felében állandóan észlelhető. Az áremelkedés érinti legközvetlenebbül a mestereket: kevesebb gyapjút tudnak venni, így kevesebb vég szűrt tudnak készíteni. A járulékos kiadások -- a gazdáknak adott előleg, a fuvarozás, a kalló árenda és javításának költségei -- nem csökkennek, sőt, az inflálódást figyelembe véve, nőnek. A költségnövekedést nem

egyenliti ki a szűrposztó limitált ára, így a szűrposztókészítés jövedelmezősége csökkent, és a csapó mesterek elszegényedtek. Az elszegényedés lassú, de állandó folyamata viszont a kétlakiság tendenciáját erősítette: a mesterek kényszerültek arra, hogy mesterségük üzése helyett /vagy mellett/ földműveléssel foglalkozzanak. /Természetesen nem állítjuk azt, hogy a mesterek csupán az elszegényedés miatt kétlakiak. A magyarországi munkamegosztás kezdetleges volta, valamint a szűrposztó szűk piaca mind hozzájárult a mesterek kétlakiságához./ Az áremelkedés elszegényítő hatása abban is jelentkezik, hogy a szegényebb mesterek, mivel nem tudtak gyapjút vásárolni, mesterségüket nem is folytathatták.

Kereskedők

A kereskedőkkel egy cég a nyersanyag beszerzése során vagy a késztermék értékesítésekor, esetleg mindkét esetben találkozik. A csapóknak, mivel a szűrposztót a szűrszabók vették meg, közvetlen kapcsolatuk csupán a gyapjú vásárlásakor volt a kereskedőkkel. Először 1744-ben hallunk arról, hogy a csapók panaszkodnak a kereskedők ellen árdrágítás, súlycsalás, a gyapjú felvásárlása miatt.⁵ Legnagyobb problémájuk az, hogy a kereskedők felvásárolják előlük a gyapjút, így azt kénytelenek felemelt áron megvenni. Az áremelkedésekről írottak magyarázzák tehát, miért kéri a csapók elővásárlási joguk biztosítását a Helytartótanáctól. A felvásárlási--kiadási rendszer nyomaival csupán a 19. század 50-es éveiben találkozunk a Veszprém megyei céhek esetében.⁶ A kapitalista fejlődés kezdeti szakaszában a tőke a lehető legnagyobb haszonra törekedve nem a szűrposztó értékesítést akarja kiharagadni a csapók kezéből. Jóval nagyobb hasznot jelent számára, ha a hadiszállításokat szerzi meg. Ez a magyarázata annak, hogy amikor létesül olyan manufaktura, amely olyan durva posztót gyárt, amilyent a céhek, az nem a szűrszabóknak ad el, hanem a kincstárnak. Így érthető, hogy miért él hosszú ideig egymás mellett békésen a majki manufaktura és a csapó cég. /A majki manufaktúráról ld. a későbbieket./ Feltétlenül meg kell említeni azonban a feudális viszonyok konzerválására törekvő kormányzati rendszert is, amelynek céheket védő rendelete tiltotta, hogy egy nyersanyag-

kereskedő nyersanyagból készült árút áruljon.

Viseletváltozás, piaci kereslet

A csapók a legdurvább posztófajtát, a szürposztót állították elő. A 18. század végéig általánosan elterjedt volt a szürből készült nadrág, zeke, dolmány, etc. viselete, tehát a végszűrök felhasználása széleskörű volt. Ugyanakkor, a csapó mesterség függött a szürből készült termékek iránti kereslettől, azaz a divattól.

A 18. század végére a szür -- a disztelen és cifraszür kivételével minden szürből készült ruhadarab -- kiment a divatból.⁷ Fokozódott az igény a finom posztóból készült illetve német módon készített ruhák iránt. Ezért a szürposztó iránti kereslet csökkent. A csapó céhek, melyeknek taglétszáma a korábbi évtizedekben felduzzadt, a szükségletet jóval meghaladó mértékben állítottak elő végszűrőket. Korábban, az 1726-os országos felmérés szerint hiány volt csapó mesterekben országsherte.⁸ A 18. század végére megváltozott a helyzet: egy 1780-as Komárom megyei jelentés szerint a csapómesterek fele nem tudta mesterségét folytatni.⁹ Az ugyan- csak 1780-as Veszprém megyei jelentés szerint a mesterek által készített szürposztó fele megmaradt.¹⁰ Érthető hát a palotai csapók panasza 1785-ben, amely szerint a mesterek nagy száma és a drágaság miatt napról-napra szegényebbek lesznek.¹¹

A csapókat ebből a helyzetből a cifraszür általános elterjedése mellett a katonai rendelések mentették ki. A francia háborúk idején megnőtt a kereslet a lovassági takarók iránt, és ezt a csapók ki is használták. A piac tehát ismét kibővült, de a mesterek panaszkodnak, hogy a magas gyapjúárak miatt csak kevesen tudnak termelni.

Az a tény, hogy az 1823--1825-ös gyapjúválságot követő alacsony gyapjúárak idején a kallókban több posztót kallattak,¹² igazolni látszik panaszukat. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a 19. század első felében a viszonylagos kibővülése ellenére telítettek a piacok. Igaz, hogy a cifraszür erre az időre általánosan elterjedt, ám belőle jóval kevesebbre volt szükség, hiszen a gazdának az ünneplő szüre egész életén át elég volt. Nyugodtan állithatjuk tehát, hogy a korábbi viseletváltozás okozta piacleszűkülést a cifraszür elterjedése sem egyen-

litette ki. Ezért a katonai megrendelések igen fontossá, mondhatni létfontosságúakká váltak a csapó céhek számára. A takarók, lópokrócok készítése nagy összegű megrendelést, s egyúttal biztos piacot jelentett.

A megrendelések fontosságát a következők is bizonyítják: 1849-ben az egy-egy mester által szállított szűrposztó mennyisége korreál a két évvel későbbi, összeírás szerint egy hasonló nagyságú és adottságú, céh egy-egy mestere által évente készített szűrposztó mennyiségével.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy az 1833-as katonai szállítás adatait megnézve szintén hasonló eredményt kapunk.¹⁴ Jóllehet 1848--1849 különleges időszak volt, mindenesetre figyelemreméltó, hogy a csapók 3--6 hónap alatt előállították azt a mennyiségű szűrt, amelyet rendes körülmények között egy év alatt készítettek. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a mesterek zöme az 1828-as összeírás adatai szerint csupán fél évet dolgozott, akkor a megrendelések jelentősége még jobban megnő.

Manufakturák

A manufakturák és a céhek között a magyarországi sajátos viszonyok miatt a 18. században nem volt ellentét. A korai manufaktura-alapítások az import árukat akarták kiszorítani. Ezért a majki manufaktura megalapításáig nincs szó arról, hogy a posztómanufakturák bármiben is a csapók versenytársai lennének. Még Tata esetében sem, ahol a 18. században már működött manufaktura.

Majkon 1807--1860 /?/ között állt fenn egy posztómanufaktura, amelyet 35 ezer forint tőkével a bécsi haditanács biztatására hadiszállítások céljából alapított Mauthner és Kadisch. Az alapítók gyapjúkereskedők voltak, akiket a hadiszállítások kifizetődő volta mellett az is ösztönzött az alapításra, hogy a gyapjúhoz olcsóbban jutottak hozzá, mint a csapók.¹⁵ A manufaktura felszerelése az első évben mindössze 2 szövőszék, a következőben már 4. 1815-ben 16 szövőszéke van már, 1842-ben már 15, valamint 12 gyapjúfonógépe.¹⁶

Az 1820-as évekig a céhek és a manufaktura viszonya zavartalan. A tatai mesterek ugyan már 1815-ben panaszkodtak amiatt, hogy a manufaktura elcsalja munkásaikat, továbbá, hogy a csapók szegé-

nyebbje kénytelen a manufaktúrában dolgozni, mert szegénységük miatt nem tudnak gyapjút venni.¹⁷ Ez a jelenség azonban nem volt általános. A távolabbi céhek mesterei nem emelték fel szavukat a manufaktúra ellen. Sőt a veszprémi céh a Mauthner cég részére fonalat fon Zunftkauf rendszerben.¹⁸ Mivel ez a bér munka nem kapcsolódott össze gyapjúhittel, a céhek munkaalkalmat és nyereséget jelentett.

A manufaktúra és a céhek között 1826-ban vált feszültté a viszony. A mesterek vádja a manufaktúra ellen az volt, hogy legényeket elcsalják, szökésre ösztönzik.¹⁹ Az évszám nem véletlen: a gyapjúdekonjunkturát követő alacsony gyapjúárak teszik lehetővé, hogy a csapók több gyapjút vásároljanak, ezért is van nagy szükségük a legények munkájára. A manufaktúra munkaerő elszívó hatásának nem kell különösebben nagy jelentőséget tulajdonítanunk. A különböző összeírásokból tudjuk, a manufaktúrában csupán fonásra alkalmaznak csapólegényeket, mert azok nem értenek "methodum Riedliana" pokróckészítéshez. Azt is tudjuk továbbá, hogy a manufaktúrában nagy számban dolgoztak a környékbéli falvakból asszonyok és leányok. A posztómesterek pedig a birodalom cseh és morva tartományaiból érkeztek.²⁰ Másrészt a manufaktúra üzletmenete sem volt virágzó: 1826-ban pl. az Oeconomica Commissio követeli a manufaktúrától egy 12 évvel korábbi, nagy összegű megrendelés hiányzó tételeinek átadását.²¹ A manufaktúra és a céhek viszánya minden eredmény nélkül el is csitul. Az elkövetkező évtizedekben nincs is nyoma annak, hogy a céhek és a manufaktúra között viszályok lettek volna.

Az 1848--1849-es hadiszállítások kapcsán mód van a manufaktúra és a céh termelésének összehasonlítására. A palotai csapók 1848 őszén szürkankókat szállítottak a Hadfelszerelési Bizottságnak.²² Ezt követően pedig egyszer 10 000 forint értékű halinát adtak át a hadseregnek és ugyanakkor 20 000 forint értékű halina szállítására kötnek szerződést.²³ Oestreicher Dávid, a majki manufaktúra ekkori tulajdonosa 1848 júliusában azt írta, hogy évente 30--40 ezer forint értékben termel.²⁴

Láthatjuk tehát, hogy a 40 éves múltta visszatekintő manufaktúrában az évente előállított áruk értéke összevethető egy átlagos nagyságú, s gazdasági erejű csapó céh mesterei által készített áruk értékével. A csapó mesterek, ha volt megrendelésük, félév

alatt elő tudtak állítani annyi árut, mint a manufaktura normális üzletmenete szerint egy év alatt állított elő.

Az 1848--1849-es szabadságharc cezuraként szerepelt a csapó céhek, de a majki manufaktura történetében is. A palotai csapók vesztesége a leszállított, de ki nem fizetett halina miatt kb. 10 ezer forint volt, sőt, a korábbi szállításokért kapott pénzük is elveszett a Kossuth-bankók bevonásakor. Ezt az anyagi veszteséget a mesterek nem tudták kiheverni. Ehhez járult még az a csendes, de mindent átfogó kapitalizálódás, amely a szabadságharc bukása után kezdődött. Az olcsó gyári áruk terjedése megkezdődött, s velük már nem tudtak megbirkózni a csapók: a szürdivat hanyatlóban volt, viseletét tiltották is. Megszűnt a hadiszállítás lehetősége is. Mindez a csapómesterek rohamos elszegényedését okozta. A megváltozott körülmények lehetővé teszik, hogy a kereskedőtöke, amely 25--30 évvel korábban segítette a céhek fennmaradását, tönkretegy a céheket.

A Wessl testvérek gyapjúkereskedéssel foglalkoztak Veszprém, Komárom és Nyitra megyékben.²⁵ /Nevükkel nem találkoztam 1853 előtt, noha az ekkori források említik, hogy több éve folytatják a kereskedést./ Ahogy a csapók is megírták, ezek a kereskedők hitelbe gyapjút adtak el, és az adósság fejében alacsony áron vették át az elkészített szürposztót, amit a szürszabóknak adtak tovább. A tatai csapóktól azt is megtudjuk, hogy a komáromi dologház is a Wessl testvérek kezén volt, s hogy a Komáromban megfónatott gyapjút a tatai mesterekkel szövetik be. Eleinte mesterekkel dolgoztattak, de egy idő után a gépek, a nők és gyermekek munkája kiszorította a csapókat a munkások közül. A Wessl testvéreknek sikerült egy szórt manufakturát létrehozni, s ezután, ahogy a csapók kétségbeesetten panaszolták, Komáromban egy "fábrikát" akartak létrehozni. Ez ellen tiltakoztak a csapó mesterek, nemcsak a veszprémi, palotai, tatai, de a székesfehérvári is. Ahogy a mesterektől tudjuk, szegényebbjük ekkoriban /1853--1854/ már napszámba járt, hogy kenyerét megkeresse.²⁶

A csapók, akárcsak a majki manufaktura esetében, a Wessl testvérek vállalkozásába is megpróbáltak bekapcsolódni, megtartva önállóságukat. Hogy ez nem sikerült, abban szerepe volt a megváltozott körülményeknek, de a két vállalkozás eltérő voltának is.

A majki manufaktura tulajdonosai kereskedők voltak és a manufaktura létrehozása után is azok maradtak. Már maga az üzem alapítása -- hadiszállítás -- mutatja, hogy mesterséges képződményről van szó, ami azonban éppen mesterséges voltánál fogva illeszkedik bele a feudális gazdaság szerkezetébe. Wesslék ezzel szemben a kapitalista fejlődés klasszikus útját járták, amikor a kereskedelem, felvásárlási--kiadási rendszer, szórt manufaktura létrehozása után akartak manufakturat létesíteni. A majki manufaktura kezdetleges volta abban is megnyilvánult, hogy a kapitalizálódó viszonyok között tönkrement, 1849 után csupán egy ajtócsináltatás kapcsán merül fel neve. A hadiszállítások, melyre alapították, megszűnte után nem volt életképes. Kezdettől fogva bér munkán alapult, de léte nem jelentett a csapók számára veszélyt, sőt, azal hogy munkát adott a mestereknek, segítette a céhes viszonyok konzerválását.

Hogy a Wessl-féle vállalkozás sorsa mi lett, nem tudom. Komárom megye millenáris története nem említi, emlit ellenben egy Wessl-féle szerény pokrócgyárat Tatán. Akár megvalósult, akár nem Wesslék manufaktura alapítási terve, a csapó mesterségen segíteni nem lehetett. A gyári áruk terjedésével halálra lett ítélve. Az 1872. évi céheket megszüntető törvénycikk a mesterség kihalásának folyamatát csak meggyorsította.

J E G Y Z E T E K

1. HECKENAST Gusztáv : Magyarország ipara 1726-ban, Történelmi Szemle, 1971., 3--4. sz 320--329.
2. KŐRÖSI József: Adatok a nyerstermények ártörténetéhez, 1872.
3. Bakonyi Múzeum, Céhiratok. Palotai Csapó cég 61. 88. 4.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo. 71. 48. 1.
7. GYÖRFFY István: A cifraszúr, é.n. 10--11.
8. L. fentebb, 1. sz. jegyzet
9. OL. Helytt.lt. C-43. Acta sec. ref. Balogh 1780/6 Komárom megye.
10. OL. Helytt.lt. C-43. Acta sec. ref. Balogh 1781/1 Veszprém megye
11. OL. Helytt.lt. C-64. Dep. Comm. 1786. No. 25A. pos. 91.
/Heckenast Gustáv szives közlése/
12. Bakony Múzeum. Céhiratok. Veszprémi csapó cég. A veszprémi csapó cég jutasi jövedelemkönyve N. 54.43.
13. Veszprém Megyei Állami Levéltár, Rendezetlen iratok, 1851. évi kézműves összeírás, Veszprémi csapó cég.
Bakony Múzeum, Céhiratok. Palotai csapó cég. 69.322.1-31.
14. Bakony Múzeum, Céhiratok, Palotai csapó cég. 69.299.1.
15. GYÖMREI Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig, Tanulmányok Budapest Multjából 12. 228.
16. MÉREI Gyula: Magyar iparfejlődés, 1949., 71--73.
OL. Helytt.lt. C-64. Dep. Comm. 1815--18--14.
FUTÓ Mihály: A magyar gyárpar története, 1944., 220.
17. OL. Helytt.lt. C-64. Dep. Comm. 1815--18--14.
18. Bakony Múzeum, Céhiratok. Veszprémi csapó cég. A veszprémi csapó cég számadáskönyve 1805--1835.
19. Bakony Múzeum, Céhiratok. Palotai csapó cég.

20. OL. Eszterházy cs. csákvári lt. P.188. Birtokigazgatási iratok II.U. Miscellanea
21. Fővárosi Levéltár, Lajstromozatlan csődperek. Mauthner és Kadisch fol. 16--17.
22. Bakony Múzeum, Céhiratok. Palotai csapó cég. 69.299.1.
23. L. fentebb, 22. sz. jegyzet
24. OL. Az 1848--1849-es Minisztériumok levéltára, FIK H-48, Ipari osztály, 2. kutfő. 53. tétel
25. Bakony Múzeum, Céhiratok. Palotai csapó cég. 69.328.
26. L. fentebb, 25. sz. jegyzet